

La nova historiografia de la guerra freda

JOSEP FONTANA

El període que va de la fi de la Segona Guerra Mundial fins a la caiguda del règim soviètic s'acostuma a anomenar la *guerra freda*, que es defineix com l'enfrontament a escala mundial entre els dos blocs dirigits pels Estats Units d'Amèrica i per la Unió Soviètica respectivament. Hi ha hagut, per això, dues visions contraposades d'aquesta història, cada una d'acord amb un dels dos bàndols, però com que, finalment, ha guanyat el primer dels dos, és la d'aquest la que ha acabat dominant, que és la que la interpreta com una croada dirigida pels Estats Units contra un enemic que aspirava a conquerir el món per tal de dominar-lo.

Això ha marcat amb un biaix la major part del que s'ha escrit i s'escriu encara sobre la història d'aquests anys, i en bona mesura dels posteriors, ja que alguns problemes segueixen pendents —per exemple, no s'ha arribat a signar la pau que posi fi a la guerra de Corea, on encara no hi ha més que un armistici— i d'altres sobreviuen com si aquell conflicte no s'hagués acabat.

Aquest biaix tendeix a mostrar-nos la guerra freda com un enfrontament entre els bons i els dolents, a l'estil en què apareixien a les pel·lícules de l'oest americà. Les batalles dels bons sempre són lluites per la democràcia. I fins i tot en aquells casos en què els mateixos dirigents responsables d'algun dels grans esdeveniments del període han acabat reconeixent que s'havien equivocat, com va fer Robert McNamara, secretari de Defensa dels Estats Units entre 1961 i 1968, respecte de la guerra de Vietnam, encara el 2006 s'ha publicat un llibre acadèmic que sosté que Vietnam del sud era vital per als interessos dels Estats Units i que la política de defensar-lo va ser correcta.¹ No es poden fer concessions a l'enemic d'ahir. A l'autor d'un llibre recent sobre les intervencions dels presidents nord-americans a l'Amèrica Llatina, que adopta normalment una posició crítica, se li escapa, no obstant això, una afirmació com que «Nixon tenia

¹ Mark Moyar: *Triumph Forsaken. The Vietnam War, 1954-1965*, Cambridge University Press, Nova York, 2006, p. xxii.

raons més que justificades per odiar Allende».² Que les miserables raons de Nixon puguin servir encara avui per justificar la mort d'Allende i la destrucció de la democràcia a Xile és més aviat lamentable.

És lògic que aquesta vella història simplista de bons i de dolents, que no ens serveix per entendre el món en què vivim, hagi perdut el seu interès. Fa uns mesos es publicava al *New York Times* un article amb el títol de «La guerra freda com a història antiga», on l'autor ens explicava la seva sorpresa en trobar-se amb un estudiant de 17 anys d'una escola del que va ser en un temps el Berlín oriental que, quan li va preguntar què pensava sobre el comunisme li va contestar: «Em sembla que d'això en van parlar en una lliçó d'història, però aquell dia jo estava malalt». L'autor d'aquest article, que s'escandalitzava pel fet que aquest noi ignorés que els devia als nord-americans la llibertat, no va ser capaç, en canvi, enecat pel seu propi discurs al vell estil, d'entendre el que significaven les paraules que li va dir la professora d'aquesta escola, Heike Krupa, una dona de 45 anys que havia viscut a l'Alemanya oriental: «allò pel que lluitàvem no era pas per una Alemanya unida, sinó per construir un socialisme millor, i, per tant, no és això el que desitjava, encara que he acabat acostumat-m'hi».³

Comença a haver-hi una nova historiografia de la guerra freda que s'esforça a explicar les coses d'una altra manera, per bé que el seu abast és encara relativament limitat. El més interessant del que ens està aportant es refereix sobre tot a la naturalesa de la guerra freda. No és aquest el lloc per fer una anàlisi dels debats oberts recentment per alguns llibres especialitzats,⁴ però comentar el que en diu un de caràcter general ens pot aproximar als punts centrals de la qüestió.

A *La guerra després de la guerra*,⁵ Melvyn Leffler s'interroga sobre la racionalitat d'un conflicte que va amenaçar la supervivència de la humanitat, i ho fa a la llum dels documents publicats en aquests darrers anys, que mostren que tant els dirigents d'un bàndol com els de l'altre eren conscients que «aquella rivalitat global desviava recursos de les prioritats domèstiques i que la cursa dels armaments tenia poc sentit».

Sabem, per posar un exemple amb què il·lustrar aquesta afirmació de Leffler, que el 1961 els Estats Units tenien una gran superioritat en armament sobre els soviètics, tant pel que fa al nombre de caps nuclears com al dels míssils intercontinentals per transportar-los. Però els militars demanaven que es construïssin 2.400 míssils intercontinentals més. Si tenim en compte que s'havia calculat

² Michael Grow: *U.S. Presidents and Latin American Interventions. Pursuing Regime Change in the Cold War*, University Press of Kansas, Lawrence, 2008, p. 93.

³ Roger Cohen: «The Cold war as ancient history», *New York Times*, 4 de febrer de 2008.

⁴ Especialment, el de Wilson D. Miscamble: *From Roosevelt to Truman: Potsdam, Hiroshima, and the Cold War*, Cambridge University Press, Nova York, 2007 —que ha estat objecte d'un fòrum crític a *Journal of Cold War Studies*, 10 (2008), núm. 4, pp. 133-141— i el de Campbell Craig i Sergey Radchenko: *The Atomic Bomb and the Origins of the Cold War*, Yale University Press, New Haven, 2008.

⁵ Melvyn P. Leffler: *La guerra después de la guerra. Estados Unidos, la Unión Soviética y la Guerra Fría*, Crítica, Barcelona, 2008.

que n'hi havia prou amb 400 míssils per matar la meitat de la població de la Unió Soviètica, estaven demanant els necessaris per matar-la tres vegades, com si matar tres vegades a algú tingués algun sentit. El secretari de Defensa Robert McNamara li va dir a Kennedy que estava políticament mort si en construïa menys de mil, i aquest ho va acceptar, malgrat que sabia que era innecessari i que això només serviria per accelerar inútilment la cursa d'armaments en què els dos bàndols gastaven uns recursos que haurien bastat per transformar les seves respectives societats, i fins i tot per acabar amb la pobresa al món.⁶

S'adonaven, a més, que la guerra freda els implicava en conflictes que tenien escassa relació amb els interessos dels seus països i que crisis locals podien embarcar-los en una escalada de mesures, amb el risc de descontrolar-se i de conduir a un enfrontament nuclear. El 1973, per exemple, durant la guerra del Yom Kippur, Kissinger, que havia d'ocupar-se dels afers de govern dels Estats Units en un moment en què Nixon, en plena crisi del Watergate, era incapaç de fer front a les seves responsabilitats i en què no hi havia vicepresident com a conseqüència de la dimissió de Spiro Agnew, va posar en alerta DEFCON-III, és a dir, les forces nord-americanes a punt d'entrar en acció, inclosa l'aviació que duia les armes nuclears: una decisió que podia haver tingut conseqüències irreversibles si s'hi hagués produït algun incident.⁷

Leffler, tornant de nou al seu llibre, ens dona un altre argument interessant: «Els governs, —ens diu— estan dirigits per homes i dones amb idees i memòries històriques» que els influeixen i estan, a més, condicionats per grups domèstics d'interessos i per poderoses burocràcies que els impedeixen de fer el que voldrien.

Si pensem, per exemple, en algunes actuacions crucials dels presidents nord-americanes podem veure que, en efecte, en alguns casos van estar essencialment determinades per la necessitat de satisfer les demandes d'uns sectors d'opinió del seu país que tenien una concepció paranoica de l'amenaça roja. En podem veure més d'un cas a Amèrica Llatina, on els governs nord-americanes es van atipar de perseguir comunistes que no existien, com a Guatemala el 1954 o a la República Dominicana el 1966, en el que un historiador nord-americà actual ha descrit com «un atac tràgicament equivocat contra les forces del canvi progressista».⁸

En l'únic cas en què efectivament es va produir la implantació d'un règim comunista en terres americanes, el de Cuba, van ser precisament els nord-americanes els que el van llençar als braços dels soviètics, forçats per la paranoia de la dreta i dels militars. Quatre mesos després de la fracassada invasió de Bahía de Cochinos, Ernesto Che Guevara va prendre contacte a Uruguai amb Richard Goodwin, un jove assessor de la Casa Blanca, per oferir al govern de Washington

⁶ Kai Bird: *The color of truth*, Simon and Schuster, Nova York, 1998, pp. 215-216.

⁷ Henry Kissinger: *Years of upheaval*, Phoenix Press, Londres, 2000, pp. 450-613.

⁸ Michael Grow: *U.S. Presidents and Latin American Interventions...*, cit., p. 92.

l'inici de negociacions, amb el compromís de no aliar-se als russos i de reconsiderar la seva política de suport a la revolució en el continent americà.

En aquells moments, però, els dirigents nord-americans estaven en plena febre d'organització d'una guerra bruta contra Cuba amb la qual esperaven aconseguir de provocar una revolta contra Castro que rebria el suport immediat d'un desembarcament de marines, de manera que no estaven gens interessats en unes negociacions que, d'altra banda, serien mal vistes per l'exèrcit i per la dreta nord-americana que el que volia era veure esclafat Castro. Pocs mesos més tard, els cubans van signar un acord amb Moscou, que els hi va proposar que els deixessin instal·lar a l'illa míssils per tal de defensar-la de l'esperada invasió nord-americana.⁹

Entre les aportacions més interessants d'aquesta nova historiografia figura la forma d'entendre com es va iniciar el conflicte, que va més enllà del vell mite que el feia partir del discurs de Truman de febrer del 1947. Un estudi de la política nord-americana en 1945, amb especial referència al que va passar realment a la conferència de Potsdam, mostra que des del primer moment hi va haver, per part dels Estats Units, la voluntat de construir un món sotmès a les seves regles, en el qual tinguessin una hegemonia indiscutible. A la qual s'oposava, per part dels soviètics, la de voler mantenir el seu projecte social, convençuts de la superioritat del socialisme, tant com Truman ho estava de la del mode de vida americà.

Stalin s'havia fet la il·lusió d'un món en què seria una potència dominant, en peu d'igualtat amb els Estats Units. Quan els nord-americans van excloure els soviètics de participar en l'ocupació del Japó, i els van negar l'accés a la Mediterrània, estava clar que havien d'acceptar implícitament deixar-los mà lliure a l'Europa oriental, i així ho van fer, com es va demostrar quan el 1956 van renunciar per complet a intervenir a Hongria. Es creava així un món dividit en dues àrees en què cada un dels dos poders dominants, perquè estava clar que només en serien dos, imposaria el seu sistema social i exerciria el control polític. El teló d'acer va néixer realment a Potsdam.¹⁰

Darrere d'aquesta realitat d'un món dividit hi havia, per part dels nord-americans, la voluntat de mantenir un sistema de relacions internacionals i de comerç multilateral que els afavorien. Mentre que des del bàndol soviètic el propòsit era el d'evitar un conflicte obert, que sabien que no podien guanyar, en espera que es complissin les profecies que anunciaven el col·lapse final del capitalisme.

En acabar la guerra, en efecte, els governants nord-americans aspiraven a recompondre un món de lliure comerç que fes possible de reactivar els intercanvis

⁹ David Talbot: *Brothers. The Hidden History of the Kennedy Years*, Free Press, Nova York, 2007, pp. 55-64 (trad. espanyola: *La conspiración*, Crítica, Barcelona, 2008); John Prados: «The secret war against Castro», a *Safe for Democracy. The Secret Wars of the CIA*, Ivan R. Dee, Chicago, 2006, pp. 298-336; Michael Dobbs: *One Minute to Midnight*, Alfred A. Knopf, Nova York, 2008.

¹⁰ Marc Trachtenberg: «The United States and Eastern Europe in 1945. A Reassessment», *Journal of Cold War Studies*, 10 (2008), núm. 4, pp. 94-132.

internacionals, en el qual, amb el seu aparat productiu intacte, tindrien un paper predominant. Com havia dit Cordell Hull, «si les mercaderies no poden creuar les fronteres, ho faran els soldats». Quan van veure que els russos no volien entrar en el sistema de Bretton Woods, amb el Banc Mundial i el Fons Monetari Internacional com a reguladors del sistema financer, van començar a inquietar-se. James Forrestal, un dels primers artífexs de la guerra freda, va ser qui va expressar amb més claredat la relació entre comerç i guerra:

Mentre seguim produint més que la resta del món, puguem controlar el mar i actuar terra endins amb la bomba atòmica, podem assumir un cert nombre de riscos, que d'altra manera serien inacceptables, en un esforç per restaurar el comerç mundial, restablir l'equilibri del poder —poder militar— i eliminar algunes de les causes que engendren la guerra.¹¹

De manera molt semblant opinava Eisenhower, que en una carta escrita al maig de 1952 afirmava que «la preponderància en els recursos mundials no ha de passar a mans dels soviètics». Els Estats Units havien de poder accedir a les àrees del món que produïen matèries primeres vitals i assegurar-se que els governs que hi dominaven eren, escriu Eisenhower, «favorables al nostre estil de vida» i que creien en la lliure empresa i el lliure comerç. Una conseqüència pràctica d'això va ser, per exemple, que fes matar el líder anticolonialista i nacionalista congolès Patrice Lumumba, abans que no posés en perill el proveïment de l'urani del Congo, que havia servit per construir les primeres bombes atòmiques.

Si acceptem aquesta visió de la lògica interna de la guerra freda, amb la seva combinació de motius polítics i econòmics, entendrem millor la seva persistència. Perquè, en teoria, aquest conflicte es va acabar amb l'esfondrament de la Unió Soviètica, que eliminava l'enemic legitimador del combat. Però l'OTAN, nascuda de les necessitats de la guerra freda, no solament no es va desmantellar, com ho va fer l'organització del Pacte de Varsòvia el 1991, sinó que encara s'està estenent avui a nous països, no se sap ara ben bé amb quina justificació. Perquè si alguna cosa està clara és que l'OTAN no és pas la mena d'entitat adequada per lluitar en un conflicte que no té un escenari territorial, com és l'anomenada guerra contra el terrorisme.

Les coses es veuen més clares quan es recorda que l'equip neoconservador que va preparar el nou projecte imperial que ha dirigit George W. Bush sostenia que la guerra freda no s'havia acabat i es proposava lluitar per una hegemonia nord-americana, un dels objectius de la qual era, com deia un document publicat l'any 2000, evitar l'aparició de noves potències competidores.¹²

¹¹ Robert L. Beisner: *Dean Acheson. A Life in the Cold War*, Oxford University Press, Nova York, 2006, p. 70.

¹² Derek Chollett i James Goldgeier: *America Between the Wars. From 11/9 to 9/11*, Public Affairs, Nova York, 2008, pp. 43-52.

Des de l'altre bàndol, l'estaliniana, la perspectiva el 1945 era, com ja he dit, la d'esperar que l'occident capitalista entrés en crisi, possiblement com a conseqüència dels enfrontaments interns entre les potències imperialistes, mentre el socialisme —és a dir, la combinació d'una economia centralitzada i una disciplina política brutal en mans del Partit Comunista soviètic, que era en el que consistia essencialment el socialisme staliniana—, acabés a la llarga imposant-se, segons la versió mecanicista i degradada de les teories del capitalisme monopolista a què havia reduït Stalin tota la riquesa d'anàlisi del marxisme, fossilitzant-lo.

El 9 de febrer de 1946 Stalin pronunciava un discurs electoral (per a unes eleccions al Soviet suprem amb candidats únics, designats pel Partit) en què deia que el món estava dividit en dos camps irreconciliables, el del capitalisme i el del socialisme, i que les condicions de contradicció entre els estats capitalistes i d'encerclament de la Unió Soviètica que havien dut a la Segona Guerra Mundial seguien presents i podrien tornar a donar lloc a una guerra en un termini de quinze a vint anys, quan Alemanya i el Japó s'haguessin refet. Calia que el poble rus s'esforcés a aconseguir el creixement industrial necessari per fer front a aquest desafiament, igual com l'havia fet per guanyar la Segona Guerra Mundial. El més sinistre és que això ho deia en un hivern terrible en què la fam va fer més d'un milió de morts a Rússia.

Que els nord-americans entenguessin aquest discurs com una mena de declaració de guerra només s'explica perquè mostrava que Stalin no estava disposat a formar part de la mena de nou món «liberal», de predomini nord-americà, que estaven construint. Res que tingués a veure amb una amenaça armada, ja que de 1945 a 1947 Stalin va desmobilitzar la major part de l'exèrcit i va reduir el pressupost de defensa a la meitat, convençut que els seus enemics no anaven pas a embrancar-se en una nova guerra general els anys propers.

Les temptacions d'una resposta armada van aparèixer en alguns moments a l'altre bàndol. Hi ha en primer lloc els plans SIOP (és a dir, Single Integrated Operational Plan) del Pentàgon, que preveien fins al darrer detall el que calia fer per aniquilar en un primer cop la Unió Soviètica i la Xina (i deixeu-me afegir que el SIOP es va mantenir fins al 1992, quan va començar a canviar per convertir-se el 2005 en CONPLAN 8022 02, adreçat ara a objectius més modestos, com un atac a Corea del Nord o a Iran, i que d'una manera o altra segueix vigent avui).¹³ No van ser solament els militars, però, els que en diverses ocasions van incitar els presidents a declarar la guerra, com Curtis Le May proposava a Kennedy el 1962, sinó que també hi van pensar alguns polítics de primera fila, com John Foster Dulles, que, en els moments en què els vols dels avions espia U2 van confirmar la inferioritat militar dels soviètics, va arribar a especular,

¹³ Federation of American Scientists: *Global Strike. A Chronology of the Pentagon's New Offensive Strike Plan*, 15 de març de 2006; William Arkin: «Not Just A Last Resort? A Global Strike Plan, With a Nuclear Option», *Washington Post*, 15 de maig de 2005.

en una conversa amb l'ambaixador anglès, que tenien una gran oportunitat per atacar els russos i esclafar-los, i que era una llàstima que no tinguessin «el valor de treure'n profit». Ningú a Washington no semblava disposat a fer la guerra als russos, malgrat que aquesta era «la nostra darrera gran oportunitat favorable», i hi afegia: «els nostres descendents en pagaran el preu d'ací a deu anys».

Quan l'augment de l'armament nuclear soviètic va tendir a equilibrar les forces i els governants d'una banda i de l'altra van ser conscients que aquella escalada era una insensatesa, ja que s'havia arribat a una situació en què estava assegurada la mútua destrucció dels dos bàndols, es va donar pas, a partir de Nixon i de Breznev, a la distensió, sense adonar-se de les greus conseqüències col·laterals que havia de tenir aquesta situació.

Perquè la veritat és que la guerra freda complia, a l'interior de cada un dels dos bàndols, una altra funció essencial: la de mantenir l'ordre social —la mena d'ordre que interessava a cada banda— i controlar la dissidència. La por de l'enemic extern servia de justificació per exigir obediència i combatre despietadament els suposats enemics interns.

En finalitzar la Segona Guerra Mundial, al conjunt d'Europa hi havia una mena de voluntat de llibertat i progrés social, herència de l'antifeixisme. El 1944 Frank Thompson, que era a Bulgària cooperant amb la guerrilla, escrivia al seu germà, l'historiador anglès Edward Palmer Thompson:

Hi ha un esperit a Europa que és més noble i coratjós que tot el que aquest cansat continent hagi conegut durant segles, i que no es podrà aturar. Si vols, pots pensar-hi en termes de política, però és molt més ampli i més generós que cap dogma. És la voluntat confiada de pobles sencers que han conegut els sofriments i les humiliacions més grans i que han triomfat sobre ells per tal de construir la seva pròpia vida d'una vegada i per sempre.¹⁴

Era l'esperit que durant un parell d'anys va inspirar la vida política de les democràcies populars de l'est i dels països alliberats de l'oest, moments en què els partits comunistes participaven a França, Bèlgica o Itàlia en governs democràtics de coalició i que els governs de l'est incloïen representats de partits camperols o burgesos.

Tot això es va acabar a partir del 1947 a una banda i l'altra, quan els uns es van posar a perseguir rojos i els altres van començar a acusar d'espies d'Occident a tots aquells que mostraven algun signe de dissidència. Ho van fer amb mètodes distints —els nord-americans només van executar Rosenberg i la seva dona, mentre a l'Europa de l'est la purga de dirigents acusats de «nacionalisme» va ser sagnant— però les conseqüències eren similars, com ho il·lustra, per posar un exemple, la sort comú, a les dues bandes, dels antics combatents de les Brigades

¹⁴ E.P.Thompson: *Beyond the Frontier. The politics of a failed mission: Bulgaria 1944*, Merlin Press, Suffolk, 1997, p. 102.

Internacionals que havien lluitat a la Guerra Civil espanyola, que van ser perseguits a la vegada als Estats Units i a l'Europa de l'est com a perillosos enemics del sistema. I ho eren possiblement, en la mesura que somniaven una mena de democràcia amb contingut social com la que havien anat a defensar a Espanya: un projecte que cap dels dos bàndols no podia tolerar.

Als Estats Units la persecució de l'enemic interior va debilitar l'esquerra, els sindicats i la tradició cultural progressista que s'havia desenvolupat durant els anys trenta. Aquest era l'enemic, i no el minúscul Partit Comunista nord-americà que els anys seixanta va arribar a tenir una sisena part dels seus militants integrada per infiltrats de l'FBI. A l'Europa de l'est la guerra freda va posar fi al somni, que Stalin va deixar un temps que florís, d'una democràcia popular que tractés de cercar el camí del socialisme per una tercera via, distinta a la soviètica, sense renunciar a la democràcia i a les llibertats individuals. Un somni que Stalin encara repetia a Dimitrov pel desembre del 1948, quan estaven a punt de començar els processos contra els dirigents comunistes dels països de l'est que serien el signe evident que ja no era possible portar-lo a la pràctica.¹⁵

Recordant aquests moments, i la tràgica sort del seu germà, E.P. Thompson ens deia en una entrevista que li vam fer a Barcelona:

Penso que hi havia una altra alternativa el 1945. No crec que fos inevitable que la degeneració que es va produir als dos bàndols hagués de realitzar-se. Penso que hi havia un esperit autèntic d'una aliança de front popular en alguns aspectes de l'experiència d'Espanya i dels moviments de resistència de Iugoslàvia, de França i d'altres bandes. Aquest va ser un moment autèntic i no crec que la degeneració posterior, en la qual hi va haver dos actors, l'estalinisme i occident, fos inevitable. Penso que és necessari recordar-ho i dir que aquest moment va existir.

Era pràcticament això, el somni no realitzat de 1945, el que reivindicaven els hongaresos el 1956, els txecs el 1968 i els alemanys dissidents de l'antiga República Democràtica el 1989, abans de ser lliurats a Occident per Gorbtxov: és el que volia dir aquella mestra que us he citat abans quan sostenia: «allò pel que lluitàvem no era pas per una Alemanya unida, sinó per construir un socialisme millor».

D'ací que la distensió de la guerra freda que va començar amb Nixon i Breznev tingués conseqüències no desitjades ni per un bàndol ni per l'altre. Els seus fruits van ser la difusió dels canvis culturals i socials dels anys seixanta a l'oest, l'augment de la dissidència a l'est i les revolucions frustrades de 1968 a una banda i l'altra. La resposta seria, a Occident, la renovació de la guerra freda iniciada per Carter i potenciada per Reagan, lligada a una campanya de contrarevolució

¹⁵ Georgi Dimitrov, *The Diary of Georgi Dimitrov, 1933-1949*, (ed. by Ivo Banac), Yale University Press, New Haven, 2003, pp. 450-451.

intel·lectual, destinada a combatre els canvis culturals dels anys seixanta, que durien a terme les grans fundacions finançades per empreses d'armament, del petroli o de la indústria química, per tal d'iniciar una reconquesta ideològica.

La crisi econòmica dels anys setanta va ajudar a estendre aquest canvi en el conjunt del món. Un canvi que en el terreny de la política va estar representat a Europa per la pujada al poder de la senyora Thatcher o de Helmut Kohl, o pel gir a la dreta del PSOE espanyol en la transició. I a orient, per l'ofegament de la primavera de Praga, la formulació de la doctrina Brezhnev i la progressiva fossilització del règim soviètic.

El problema per als nord-americans va ser que l'enemic exterior que justificava la guerra freda es va rendir amb armes i bagatges en temps de Gorbatxov, cosa que explica que se n'hagués d'inventar un altre, el de l'anomenada guerra contra el terror, que permetria de recuperar la disciplina social amb mesures com la Patriot Act i el reforçament dels controls interns.

A escala internacional la guerra contra el terror no ha estat una guerra contra el terrorisme —Irak no tenia res a veure amb Al-Qaeda i la invasió del país i el derrocament de Saddam Hussein havien estat projectats abans dels atacs de l'onze de setembre—; però tampoc no és, a diferència del que es pensa majoritàriament als països musulmans, una guerra pel petroli —o, al menys, no és solament pel petroli—, sinó que segueix essent, com ho ha estat la guerra freda des de 1945, una lluita per la defensa d'un sistema econòmic global i de l'hegemonia política que aquest necessita per tal de seguir creixent.

Hi ha, a més, un tercer aspecte de la guerra freda que ens cal considerar. Em refereixo al preu que va pagar el conjunt del món, i no pas solament els dos bàndols enfrontats, per aquella aventura. El 1945, en acabar la Segona Guerra Mundial, els vencedors ens van prometre a tots que s'iniciava una nova època en què veuríem l'extensió universal de la democràcia, la fi del colonialisme, una pau perpètua garantida per aquella mena de govern universal que havien de ser les Nacions Unides i la desaparició de la pobresa al món, gràcies a les perspectives que plantejaven uns avenços tecnològics que semblaven oferir oportunitats il·limitades de creixement. I la veritat és que tot això potser era possible, ja que es disposava dels recursos que calien per realitzar-ho.

Avui, passats més de seixanta anys, està clar que cap d'aquelles promeses no s'ha complert, la qual cosa hauria de dur-nos a pensar que el principal interès que ha de tenir un estudi renovat del que s'ha esdevingut des de la fi de la Segona Guerra Mundial hauria de ser, justament, el d'esbrinar les causes que han fet que no s'hagin dut a terme, que és el que més ens afecta i més ens importa a tots.

Per començar, va ser justament la dinàmica global de la guerra freda la que va impedir que hi hagués pau al món. No es tracta solament dels conflictes en què va intervenir, més o menys directament, alguna de les dues grans potències enfrontades, com els de Corea, Vietnam o Afganistan, sinó que la interferència

d'aquestes potències va comportar que donessin suport a dictadors sagnants o que financessin guerres civils a Àsia, Àfrica o Amèrica Llatina. Conflictes com el del Congo, on els deu últims anys, després d'acabada la guerra freda, hi ha hagut més de cinc milions de morts, i que segueix encara ben viu, són la conseqüència de les decisions que es van prendre molt abans i, en especial, d'haver sostingut durant trenta dos anys un dels règims més corruptes de la història, el de Mobutu, el dictador que el 1989 era encara rebut a la Casa Blanca com un heroi del món lliure, perquè les necessitats de la guerra freda el feien útil.

Les guerres són bones per assegurar el manteniment del sistema. En un llibre recent Martin van Creveld sosté que «la guerra i en particular el combat, és una de les activitats més excitants, més estimulants a què nosaltres, humans, podem lliurar-nos» i manifesta el seu entusiasme pel fet que, si bé la por de l'holocaust atòmic ha impedit des de 1945 que hi hagués una confrontació general, no ha frenat un munt de guerres d'una ferocitat immensa que, segons la seva visió del món, hauríem de considerar com un estímul per a l'activitat humana.¹⁶

La fallada més escandalosa, però, entre totes les promeses que es van fer el 1945 és la que fa referència a l'eliminació de la pobresa. La divergència entre els nivells de renda dels països desenvolupats i els que s'acostumava a anomenar «en vies de desenvolupament», cosa que avui sembla un sarcasme, no solament és més gran en l'actualitat que en 1945, sinó que segueix augmentant cada any.

El mes d'agost del 2008 el Banc Mundial va revisar les xifres del 2005 i va reconèixer que s'havia equivocat en els seus càlculs i que la pobresa era més gran del que havia estimat anteriorment. Segons les noves xifres hi havia al món 1.400 milions d'ésser humans que vivien per sota del nivell de la pobresa, és a dir, amb uns ingressos diaris inferiors a un euro. Entre aquests figurava el 42% de la població de l'Índia i el 50% de la de l'Àfrica al sud del Sàhara.

En els darrers trenta anys la crisi econòmica de l'Àfrica negra s'ha transformat d'un problema de desenvolupament en una tragèdia humana. L'esperança de vida és en l'actualitat de 49 anys i el 34% de la població està insuficientment alimentada; la taxa de mortalitat infantil és de 107 per mil naixements. I, per acabar-ho d'adobar, ens trobem avui amb el problema de l'escassetat i l'encariment dels aliments bàsics, que amenaça amb agreujar la situació d'aquestes poblacions.

No és aquest el moment d'entrar en una discussió del tema de les causes de la riquesa i pobresa dels països. N'hi ha abundant literatura recent,¹⁷ gairebé tota

¹⁶ Martin van Creveld: *The culture of war*, Ballantine Books, Nova York, 2008, «Conclusion».

¹⁷ Jeffrey Sachs: *The End of Poverty. Economic Possibilities for Our Time*, Penguin, Nova York, 2005; William Easterly: *The White Man's Burden. Why the West Efforts to Aid the Rest Have Done so Much Ill and so Little Good*, Penguin, Nova York, 2006; Ha-Joon Chang: *Bad Samaritans. Rich Nations, Poor Policies and the Threat to the Developing World*, Random House Business Books, Londres, 2007; Paul Collier: *The Bottom Billion. Why the Poorest Countries are Failing and What Can Be Done About It*, Oxford University Press, Nova York, 2007 (vegeu, a més, la crítica d'Easterly a aquest llibre a *New York Review of Books*, 4 de desembre de 2008, pp. 51-54); Raymond Fisman i Edward Miguel: *Economic Gangsters. Corruption, Violence and the Poverty of Nations*, Princeton University Press, Princeton, 2008, etc.

la qual fa referència a la corrupció política dels països pobres, amb una part que critica les actuacions del Banc Mundial i el Fons Monetari Internacional. Hi ha un llibre, el de Paul Collier, que és professor d'economia a Oxford i que ha treballat en recerca sobre el desenvolupament al Banc Mundial, especialitzant-se en qüestions d'Àfrica, que sosté que la sola manera de resoldre els problemes de mal govern que, segons ell, són els que generen la pobresa, és una intervenció militar externa, ja que «les forces militars pròpies d'aquests països són sovint més una part del problema que un substitutiu de les forces externes».¹⁸ De manera que hem acabat redescobrint l'imperialisme de finals del segle XIX, quan Rudyard Kipling sostenia que una de les missions que implicava «la càrrega de l'home blanc» era justament la de fer-se càrrec de «les guerres salvatges de pau».

El que no fan aquests estudiosos del problema de la corrupció és relacionar-la amb les interferències externes. Per exemple, en acabar la Segona Guerra Mundial els Estats Units van anunciar als països americans del sud, en el transcurs de la Novena Conferència Interamericana, celebrada a Bogotà el 1948, que no hi hauria per a ells un ajut semblant al Pla Marshall. Els objectius essencials d'aquest eren els d'impedir que els partits comunistes europeus accedissin al poder per la via parlamentària. I el 1948 el departament d'Estat opinava que no hi havia perill d'infiltració comunista a l'Amèrica Llatina. La qual cosa explica que Dean Acheson, l'home que va dirigir la política internacional durant bona part de la presidència de Truman, digués, en privat, naturalment: «Com que de tota manera estaran amb nosaltres, per què molestar-nos a ajudar-los?».

Acheson pensava que els problemes d'Amèrica Llatina eren causats per la inferioritat dels seus pobles, que descriu a les seves memòries en aquests termes: «una població explosiva, una economia estancada, una societat arcaica, una política primitiva, una ignorància massiva, analfabetisme i pobresa».¹⁹

Aquest menyspreu els va dur a oposar-se a qualsevol projecte de política reformista que aparegués en aquests països, que associaven sempre a un nacionalisme proteccionista, desfavorable a les inversions nord-americanes. Després, van començar a trobar trets de comunisme en qualsevol proposta que tingués connotacions de canvi social.

Va ser a Guatemala on, el 1954, es va voler combatre el que creien que era la primera amenaça comunista al continent americà. A Guatemala no hi havia, però, altra cosa que l'intent de realitzar una reforma agrària expropiant les terres que no es cultivaven, cosa que perjudicava la companyia nord-americana United Fruits. Amb l'ajut de bombarders nord-americans es va enderrocar el govern que s'havia atrevit a projectar aquesta reforma i es va posar en el poder el primer d'una llarga sèrie de dictadors.

¹⁸ Paul Collier: *The Bottom Billion...*, cit., p. 124.

¹⁹ Dean Acheson: *Present at the Creation. My Years in the State Department*, Signet, Nova York, 1970, p. 341.

De tots els crims de la guerra freda, el de Guatemala, el que Greg Grandin ha anomenat «la darrera matança colonial», és un dels pitjors. Perquè el preu per defensar les propietats d'una companyia bananera, que es va arruïnar igualment en pocs anys, va ser iniciar una llarga etapa de violències que, d'acord amb les investigacions d'una Comissió de la Veritat patrocinada per les Nacions Unides, va produir 161.500 assassinats i 40.000 desapareguts.²⁰

El més greu, a més, és que una llarga etapa de violències com aquesta no se supera fàcilment. Avui, després de més de deu anys de pau, Guatemala segueix essent escenari de morts violentes, amb un exèrcit que, impune pels crims que va cometre en el passat, segueix matant, i uns terratinents —un 1'5% dels propietaris posseeix el 62'5% de la terra— que es neguen a acceptar qualsevol reforma. La policia expulsa amb violència de les finques els camperols que s'hi han instal·lat per cultivar-les, i els crema cases i collites.

De veritat valia la pena vessar tanta sang i arribar, en darrera instància, a la destrucció entera d'un país per tal d'evitar una reforma agrària com la d'Arbenz?

Serà difícil d'arribar a valorar els costos que per a l'Amèrica Llatina van tenir els projectes de reforma frustrats, les reformes agràries boicotejades o els disbarats de les polítiques econòmiques dels dictadors protegits i sostinguts per Washington. Però és clar que l'estudi de la guerra freda a Amèrica Llatina pot donar-nos moltes claus sobre les causes de la corrupció i de la pobresa en aquests països.

En el cas de l'Àfrica no n'hi ha prou amb considerar els factors polítics, encara que puguin ser tan importants com els assassinats per ordres vingudes de l'exterior de dirigents com Lumumba o Sylvanus Olympio, les interferències de soviètics, nord-americans i cubans en les guerres civils d'Angola i molts altres fets de la mateixa naturalesa. Per cercar les causes que han dessagnat aquests països i de la corrupció que els ha empobrit, hi ha raons més importants que les opcions que van prendre en el terreny de la política internacional els dirigents africans (opcions, per altra banda, canviant, ja que sovint van passar d'una aliança a una altra segons els convenia).

Són raons que sovint tenen a veure amb la continuïtat dels interessos de les metròpolis, que volien seguir explotant els seus negocis colonials després de la independència i es van preocupar, per aquesta raó, de posar al davant d'aquests països, un cop independitzats, titelles que es podien comprar a baix preu, com va fer França a gairebé totes les seves antigues colònies.

Amb freqüència aquestes intervencions externes tenen a veure sobretot amb els interessos de les gran empreses metropolitanes, sense que se'ls pugui atribuir cap color polític. En el cas de França, per exemple, les actuacions militars en suport de Paul Biya al Camerun o del general Sassou-Ngesso al Congo-Brazzaville han tingut com a objectiu defensar els interessos de la petroliera Elf-To-

²⁰ Greg Grandin: *The Last Colonial Massacre. Latin America in the Cold War*, University of Chicago Press, Chicago, 2004.

tal. Sassou-Ngesso, que s'acontentava amb cobrar-li a la companyia francesa un 17% del valor del petroli que extreia, es va enfrontar en una guerra civil amb un contrincant que havia pactat amb una companyia nord-americana el pagament d'un cànon del 33%. Qui es pot estranyar perquè França donés ple suport militar al candidat del 17%, que segueix avui en el poder en un país que és ric en petroli però els habitants del qual viuen en plena pobresa?

Casos com aquest ens mostren que la pobresa no és solament una conseqüència col·lateral de la guerra freda, sinó que en moltes ocasions ha estat un efecte necessari dels seus objectius fonamentals: el suport donat per «Occident» a personatges com Mobutu o Pinochet amb el pretext de defensar els seus països de l'amenaça de la subversió roja, tenia en realitat com a finalitat ajudar al manteniment d'un sistema econòmic internacional que crea desigualtat i pobresa.

Explicar la relació que existeix entre la guerra freda i el manteniment d'aquest sistema econòmic ens obligarà a analitzar amb molta atenció un passat que conté moltes de les claus de l'inquietant situació en què vivim avui. La història d'aquests seixanta-i-tants anys ha d'estudiar-se en termes de causes polítiques molt més complexes que les de l'enfrontament entre l'est i l'oest, entre el socialisme realment inexistent i una democràcia tramposa.

La mena de nova història de la guerra freda que hem d'anar construint ens ha d'ajudar a entendre millor el present, que és una condició necessària per tal que puguem replantejar-nos uns programes de futur, els de l'esquerra, que necessiten una renovació urgent.

Potser sigui veritat que l'hora de les revolucions ha passat, entre altres raons perquè l'ordre establert ha après com s'ha de prevenir que arribin a produir-se. Però en la mesura en què és incapaç de gestionar satisfactòriament les nostres societats, com ho revela el desori en què viu actualment l'economia mundial, són molts els flancs dèbils pels quals se'l pot combatre. El nou món anirà naixent a poc a poc en el terreny que entre tots anem netejant de la malesa dels errors interessats i dels tòpics irracionals que encara ens dominen i que expliquen el desconcert d'unes societats capaces de donar el poder a personatges com Bush, Aznar o Berlusconi. Una mirada crítica i conscient a aquests seixanta-i-tants anys del passat immediat ens hauria d'ajudar a aconseguir-ho. Aquesta és la mena d'utilitat que em sembla que pot tenir una nova historiografia de la guerra freda.